

JAN AMOS COMENIUS ȘI FILOSOFIA EDUCAȚIEI (1592-1670)

Ionuț VLĂDESCU

Universitatea „Andrei Șaguna”, Constanța (România)

The spirit in which Comenius sought to write the unfinished work known as the ‘General Consultation’ was the best proof that the art of teaching was intended to be the core of ‘pansophy’ itself; it also, incidentally, accounts for the failure of the enterprise. Instead of building up in the abstract that total, indivisible body of knowledge, that universal science that was to be pansophy - the doctrine of the progressive achievement of the ‘world of ideas’ within the superimposed worlds whose parallel strata form the universe - Comenius was forced, because he was pursuing a didactic as well as a philosophical aim (and this, by the way, is the most interesting aspect of the work), to make simplifications and assimilations which finally proved too much for him. He wished to construct his own system, but he also cherished the ambition of providing a kind of introduction to philosophy for all. Such an undertaking was unique in the seventeenth century. Hence the same problem: how are we to explain this merging of the need for a systematic basis for education with general philosophical speculation?

There is another difficulty. The foreword to *The Great Didactic* contrasts, with calm daring, the a priori method the author intends to follow with the empirical or a posteriori teaching experiments characteristic of the educational work of his predecessors.

We venture to promise a *Great Didactic* ... the whole art of teaching all things to all men, and indeed of teaching them with certainty, so that the result cannot fail to follow... Lastly, we wish to prove all this a priori, that is to say, from the unalterable nature of the matter itself ... that we may lay the foundations of the universal art of founding universal schools.

But this promise of an a priori science of education, an ‘enormous’ undertaking, as Comenius himself admits, seems to come to nothing when we seek the basis for this science teaching, for example, and find that Comenius is content with the theory of sensation: ‘the truth and certainty of science depend more on the witness of the senses than on anything else’, or ‘Science, then, increases in certainty in proportion as it depends on sensuous perception. There often seems to be some contradiction between the general principles the author proclaims and the quasi-sensualistic empiricism of so many of his formulae. Here again, it must therefore be assumed that there is an original connection between these somewhat irreconcilable statements, and that there is a synthesis linking man with nature so as to show why the educative process is the keystone of this philosophy.

But there is still more to the problem. Education, according to Comenius, is not merely the training of the child at school or in the home; it is a process affecting man’s whole life and the countless social adjustments he must make. Society as a whole is considered by Comenius *sub specie educationis*. The great principles of peace and the international organization of education that make him a forerunner of so many modern institutions and trends of thought likewise stem, in his work, from this unique synthesis between nature and man, which we have just suggested as the central element of his speculation and as the explanation of the mystery of an educationist’s philosophy in an age when education was a matter either of techniques unsupported by theory or of general observations without any attempt to constitute a science of teaching or education.

The key of these difficulties can be discovered only if we can find more complex basic concepts in Comenius’ philosophy than those which are ordinarily taken as sufficient - concepts whose very pattern is such as to make it possible to restate the central ideas of the system in modern terms. This explains the twofold impression of outmoded form and up-to-date substance which one continually receives when reading the great educationist’s works.

Adevărata problemă este de a găsi în lucrările lui Comenius¹ – din care cunoașterea noastră s-a îmbogățit foarte mult prin descoperirile grupului care activează în prezent la Institutul Comenius din Praga – nu ceea ce este comparabil cu tendințele moderne, neglijând restul, ci ceea ce conferă unitatea de gândire a acestui mare specialist ceh în domeniul teoriei și practicii, precum și de a compara aceste lucruri cu ceea ce cunoaștem și

¹ Există deja o literatură bogată în legătură cu Comenius, în mai multe limbi, chiar înainte de aniversarea în 1992 a patru secole de la nașterea sa. Nenumărate întâlniri, seminare, lucrări omagiale și publicații au fost dedicate acestui binecunoscut pionier. Pentru scopurile acestui eseu, pare potrivit să ne întoarcem la studiul scris în 1957 de Jean Piaget, pe atunci director al Biroului Internațional al Educației. Acest studiu, uitat pe nedrept, intitulat „Semnificația lui John Amos Comenius pentru vremurile noastre” a apărut ca introducere la volumul de „Selecții” publicat de UNESCO în acel an (fără a mai fi tipărit de atunci), marcând aniversarea a 300 de ani de la publicarea lucrării *Opera didactica omnia* (1657-1957).

Profităm de această ocazie, pentru a adăuga o cronologie a vieții și operei lui Comenius, elaborată de Giuliana Limiti de la Universitatea din Roma și publicată anterior în Prospective (Volumul 13, No 1 (45), 1983, p.138-43), precum și o listă de lucrări despre Comenius, selectate de Marcelle Denis de la Universitatea din Dijon.

În această serie va apărea un profil chiar al lui Jean Piaget, scris de Alberto Munari de la Universitatea din Geneva.

dorim în prezent. Fie Comenius nu poate prezenta nici un interes imediat pentru noi în prezent, fie că interesul nostru pentru el depinde de acel miez al gândirii care trebuie identificat în orice sistem și care trebuie să poată fi exprimat sub forma unor idei simple. De aceea, în prima parte a acestei introduceri vom încerca să descoperim ideile predominante ale gândirii lui Comenius. În continuare, în cele două părți care urmează, vom încerca să scoatem la iveală aspectele activității de mare pedagog care sunt importante pentru noi, în lumina acestor idei centrale redefinite în termeni care ne sunt accesibili.

Parcurgând cea mai mare parte a operei lui Comenius, este totuși extrem de dificil să extragem ideile călăuzitoare ale acestui sistem, care este plin de lucruri obscure și, uneori, aparent contradictorii.

Mai întâi de toate, cum trebuie să considerăm faptul că un teolog atras de metafizică și plin de spiritul teoretic al secolului al XVII-lea putea fi atras de învățământ atât de mult încât să scrie despre o „Mare Didactică”? Într-adevăr, existau destule instituții de învățământ în care erau utilizate anumite metode speciale și toate acestea au fost descrise. De exemplu, Ratke și Alsted au fost, probabil, primii care au atras atenția lui Comenius privind problemele de învățământ, mai ales în domeniul învățării filologice. Însă mai era un drum lung de parcurs până la clădirea unei întregi filosofii despre educație, pe care să se centreze un sistem încă și mai larg. Gânditori și filosofi, de la Montaigne și Rabelais la Descartes și Leibniz, au făcut în acest sens observații profunde legate de educație, însă doar sub forma unor corolare asupra principalelor lor idei. Comenius nu numai că a fost primul care a conceput o întreagă știință a educației, ci, să o spunem din nou, a făcut din aceasta miezul unei „pansofii” care, în concepția sa, trebuia să constituie un sistem filosofic general. Cum am putea explica altfel o prezentare a problemelor atât de originală și neobișnuită pentru mijlocul secolului al XVII-lea?

Spiritul în care Comenius a căutat să scrie opera sa neterminată, cunoscută sub denumirea de „Consultația generală”, constituie cea mai bună dovadă că arta educației era destinată să fie chiar punctul central al „pansofiei” însăși; de asemenea, ocazional, aceasta justifică eșecul unei încercări. În loc să construiască în mod abstract atare cunoaștere cu caracter integral, indivizibil, această știință universală care trebuia să fie pansofia – doctrina cunoașterii progresive a „lumii ideilor”, în cadrul lumilor suprapuse ale căror straturi formează universul – Comenius a fost obligat, datorită faptului că urmarea atât un scop didactic, cât și unul filosofic (care, pentru că veni vorba, constituie cel mai interesant aspect al operei sale), să facă simplificări și asimilări care s-au dovedit a fi, în final, prea mult pentru el. A dorit să-și construiască propriul sistem, însă a și păstrat în suflet ambiția de a crea un fel de introducere la filosofie, în general. O astfel de abordare a fost unică pentru secolul al XVII-lea. De aici reiese aceeași problemă: cum trebuie să explicăm această reuniune a necesității privind fundamentarea sistematică a educației cu teoria filosofică generală?

Apare și o altă dificultate. Cuvântul-înainte la *Marea Didactică* aduce în contrast, cu îndrăzneală și calm, metoda *a priori*, pe care autorul intenționează să o urmeze, cu experimentele educaționale empirice, sau *a posteriori*, caracteristice activității educative a înaintașilor săi.

Îndrăznim să vă înaintăm o *Mare Didactică*... arta completă de a învăța toate lucrurile pe toți oamenii, și realmente de a-i învăța în mod conștiincios, astfel încât rezultatele să nu întârzie în a se arăta... În fine, dorim să dovedim acest lucru a priori, adică pornind de la însăși natura nealterabilă a materiei... pe care putem fundamenta arta universală a fundamentării școlilor universale [1].

Însă această promisiune privind o știință apriorică a educației, o îndrăzneală „enormă”, așa cum admite însuși Comenius, pare să fie insignifiantă atunci când căutăm fundamentul acestei științe a învățării, de exemplu, și descoperim că autorul este mulțumit de teoria senzației: „Adevărul și certitudinea științei depind de dovada dată de simțuri mai mult decât orice altceva”, sau: „Astfel, știința își sporește gradul de certitudine proporțional cu dependența acesteia de percepția senzorială” [2]. Deseori pare să apară o contradicție între principiile generale pe care autorul le invocă și empirismul cvasisenzorial al multora dintre formulările sale. Ca atare, și în acest caz trebuie presupus că există o legătură inițială între aceste afirmații ireconciliabile într-o oarecare măsură și că există o sinteză care leagă omul de natură, care arată de ce procesul educativ este principiul fundamental al acestei filosofii.

Mai există însă și alte aspecte ale problemei în cauză Educația, după Comenius, nu reprezintă simpla instruire a copilului în cadrul școlii sau acasă; acesta este un proces care influențează întreaga viață a omului și nenumăratele adaptări sociale pe care trebuie să le realizeze. Societatea luată ca întreg este considerată de Comenius *subspecie educationis*. Principiile generale ale păcii și organizării internaționale a învățământului, care au făcut din Comenius un precursor al mai multor instituții actuale și tendințe ale gândirii, își au rădăcinile în activitatea sa, în sinteza unică dintre om și natură, pe care am menționat-o mai sus ca fiind elementul central al teoriei sale și ca explicație a tainelor unei filosofii a educației într-o epocă în care educația ținea fie

de o tehnică care nu își găsea sprijin în teorie, fie un domeniu de observații generale, fără a se încerca să se constituie într-o știință a învățământului sau a educației.

Calea către depășirea acestor dificultăți poate fi găsită doar dacă putem identifica în filosofia lui Comenius concepte fundamentale mai complexe decât cele care sunt considerate de obicei ca fiind suficiente – concepte al căror tipar este astfel alcătuit încât să se poată reformula ideile centrale ale sistemului în termeni actuali. Prin aceasta se explică impresia dedublă a formei desuete și a substanței actualizate, impresie care captivează încontinuu atunci când se parcurge opera marelui savant în știința educației.

În acest sens, metafizica lui Comenius se situează între scolastica inspirată de Aristotel și mecanicismul secolului al XVII-lea. Oricine poate observa înrudirea dintre filosofia sa și cea a lui Bacon, însă, în ceea ce privește empirismul, nu trebuie să se accentueze foarte mult această legătură strânsă; principalul aspect de care trebuie să se țină seama este întoarcerea la natură și cea *instauratio magna*. Este suficient de evident limbajul aristotelian utilizat de Comenius, care însă are în mod constant tendința de a înlocui ierarhia imobilă a formelor prin conceptele de progres și evoluție și prin ideea de paralelism sau armonie între diferitele regnuri. Cu alte cuvinte, deseori este sub influența lui Platon, iar Jan Patocka pe bună dreptate a pus accent pe această influență, precum și pe cea exercitată de Campanella [3].

Această abordare a problemei elimină unele dificultăți și aruncă o lumină neașteptată asupra aspectelor caracteristice ale operei sale. Ideea centrală este probabil cea a naturii ca fiind creatoare de forme, care, fiind reflectate în mintea omului, datorită paralelismului dintre om și natură, face ca ordonarea procesului educațional să fie automată. Ordinea naturală este adevăratul principiu al învățământului, însă secvența este dinamică, iar educatorul poate să își ducă la bun sfârșit sarcina doar dacă rămâne un instrument în mâinile naturii. Ca atare, educația este parte integrantă a procesului formativ, căruia îi sunt supuse toate ființele, și acesta este doar unul dintre aspectele procesului de ampoare. Descendența sau „procesunea”, care reprezintă multiplicarea ființelor este marcată de deplasarea în sens ascendent la nivelul activității umane, iar această mișcare în sens ascendent, care ne va duce pe culmile evoluției, se înscrie în evoluția spontană a naturii și în procesul educativ. De aceea, educația nu este limitată la acțiunea școlii și a familiei, ci este parte integrantă a vieții societății, în general. Societatea umană este o societate educațională: deși această idee nu a fost explicit formulată înainte de secolul al XIX-lea, filosofia lui Comenius a întrezărit acest lucru. Reiese de aici ambiția nefirească a concepției „pansofice” – „de a-i învăța pe toții oamenii toate lucrurile și din toate punctele de vedere” – și îmbinarea fundamentală dintre idealul educațional și idealul organizării internaționale.

Ne putem face, astfel, o idee despre modul în care Comenius, ca metafizician, fiind încolțit de nenumăratele probleme de ordin practic cu care s-a confruntat ca profesor de limbi străine și organizator de școli, a reușit să realizeze o unitate interioară, descoperind-o în elaborarea unei filosofii fundamentate pe educație. Geniul lui Comenius rezidă în înțelegerea faptului că învățarea este unul dintre aspectele mecanismului formativ al naturii, integrând astfel procesul educativ într-un sistem în care acest proces este realmente punctul central.

În același timp, putem observa modul în care afirmarea, la începutul lucrării *Marea Didactică*, a unei științe apriorice a educației poate conviețui cu aparentul senzualism găsit în foarte multe fragmente ale operei sale. Comenius nu a fost un senzualist, așa cum vom vedea, probabil că nu a reușit să utilizeze în mod suficient paralelismul dintre *ratio* și *operatio* [4] pentru a sublinia caracterul activ al cunoașterii. Totuși, din această perspectivă senzația creează cunoaștere prin faptul că produce semnale, ca și când ar opri activitatea spontană a minții și ar lega-o de activitatea spontană care creează lucrurile materiale. Așa cum arta imită natura, conform formulării lui Aristotel, tot așa senzația (acest lucru reprezentând o deviere de la punctul de vedere al peripateticilor) dă posibilitatea restabilirii armoniei dintre ordinea activă a lucrurilor, care duce la învățare, și spontaneitatea subiectului care percepe.

În sfârșit, putem înțelege de ce a devenit Comenius apostolul colaborării internaționale în chiar privința educației. Fără îndoială, luptele fratricide care l-au forțat la exil tragic și i-au distrus cariera atât ca teolog, cât și ca educator, i-au creat motive pentru convingerile sale internaționaliste, așa cum opera sa experimentală ca profesor i-a oferit un punct de pornire pentru modul său de a gândi în legătură cu educația. Însă, așa cum modul său de gândire a fost integrat într-o concepție despre lume în care educația își are originile în acțiunea formativă a naturii, tot așa, ideile sale sociale și internaționale au devenit în final parte integrantă a doctrinei sale generale despre armonie și progres.

Pe scurt, sistemul lui Comenius este consistent în el însuși, iar principalele legături ale acestei coerențe, deși greu de observat, redau cele mai importante principii referitoare la educație, aplicându-se la aspectele sociale și internaționale, precum și la cele scolastice, pe care savantul le expune neîncetat. Ca atare, importanța

lui Comenius pentru vremurile noastre trebuie căutată prin referire la axele sistemului său; sau, cu alte cuvinte, trebuie să încercăm să aducem o lumină actuală asupra sistemului ca atare, și nu asupra simplelor aspecte individuale care, izolate față de context, ar duce la interpretări arbitrare. În pofida aparențelor, Comenius este realmente mai apropiat de noi prin concepția sa asupra evoluției omului ca parte integrantă a evoluției naturii, decât prin cele mai multe dintre ideile importante pe care le sprijină în lucrarea sa *Marea Didactică*.

II

Cu mici excepții, adevărata diferență dintre Comenius și noi constă în diferența dintre gândirea secolului al XVII-lea și cea a secolului al XX-lea. Am încetat să considerăm că metafizica ne va da posibilitatea de a înțelege evoluția copilului sau a omului în societate, sau interacțiunea dintre om și natură, pentru a nu mai vorbi despre legile naturii. Am înlocuit simplele speculații cu o serie de științe distincte, iar ideile centrale ale lui Comenius trebuie transpuse în contextul actual, acordându-se atenția cuvenită acestei transformări fundamentale în privința metodei. O astfel de transpunere este cât se poate de justificată; de-a lungul istoriei științelor, deseori ideile au fost prezentate sub formă filosofică înainte de a fi alcătuite în mod științific în cadrul unei structuri mai elaborate sau supuse verificării științifice sistematice. Printre nenumăratele exemple posibile pot fi menționate conceptele despre atom, cele privind conservarea etc.

Cu toată diferența în privința metodei, Comenius poate fi considerat, dincolo de orice îndoială, ca unul dintre precursorii ideii genetice în psihologia dezvoltării și fondator al unui sistem de instruire progresivă adaptată la etapa de evoluție la care a ajuns copilul.

În legătură cu aceste două puncte, Comenius a fost considerat fie ca un susținător al teoriei capacităților innăscute – dezvoltarea mentală fiind atribuită simplei maturări a structurilor pre-formate – fie ca un empiric care consideră mintea ca fiind un receptacol umplut gradat cu cunoștințe derivate din senzații. Această interpretare dualistă este, în esență, caracteristică poziției reale a autorului. Asemeni tuturor partizanilor spontaneiității și activității subiectului, Comenius este acuzat uneori de înclinații către preformism și, uneori, de exagerarea rolului jucat de experiență. Conceptul lui Comenius asupra paralelismului dintre om și natură trebuie cercetat atent în legătură cu acest punct de vedere. Un astfel de paralelism este deschis celor două obiecțiuni menționate mai sus, în cazul în care este conceput ca static, fiind însă o doctrină a dinamismului în măsura în care face legătura dintre ordinea formativă a lumii materiale și acea ordine formativă, inerentă acțiunilor subiectului, care, după Comenius, reprezintă atât legea evoluției, cât și procesul educativ în sine.

În ceea ce privește al doilea punct – aplicarea la învățământ – Comenius a definitivat toate implicațiile legate de ideile sale asupra evoluției. Comenius deosebește patru tipuri de școli, cărora ar trebui, în prezent, să le atribuim cele patru perioade sau etape importante ale educației: minoratul, copilăria, adolescența și tinerețea. Și, cu intuiție realmente remarcabilă, autorul surprinde faptul că aceleași forme ale cunoașterii sunt necesare în fiecare dintre aceste niveluri, deoarece ele corespund necesităților permanente, iar diferența dintre aceste niveluri constă, în special, în modalitatea în care formele cunoașterii sunt re-definite sau re-declarate. Într-un capitol din *Marea Didactică*, asupra căruia, pe bună dreptate, J. Piobetta atrage atenția în introducerea la traducerea în limba franceză, Comenius prezintă următoarea propunere privind aceste tipuri succesive de școli, ceea ce denotă o adâncă înțelegere psihologică: deși aceste școli sunt diferite, nu dorim să realizeze învățarea unor lucruri diferite, ci a acelorași lucruri în moduri diferite. Vreau să spun, toate acele lucruri care îi fac pe oameni să fie oameni adevărați și învățarea să fie învățare adevărată; acestea trebuie predate luând seama de vârsta copilului și de nivelul instruirii sale anterioare, trebuind să tindă totdeauna gradat spre trepte mai înalte.

Aceasta este o anticipație foarte precisă a reconstrucțiilor succesive a acelorași tipuri de cunoștințe de la o etapă la alta (de exemplu, de la acțiune la reprezentarea simplă și de aici la gândire), conform concepției evoluției consecutive, prin care psihologia genetică actuală ne pune la dispoziție o modalitate de analiză.

Mai general, în cel de-al șaselea dintre „Principiile de înlesnire a învățării și studiului”, pornind de la ideea evoluției spontane, Comenius dezvoltă următoarele trei reguli, care ar trebui scrise cu litere de aur pe ușa fiecărei școli actuale – fiind încă atât de aplicabile, dar, din păcate atât de rar aplicate:

1. Instrucția la clasă să fie redusă cât mai mult cu putință, și anume la patru ore, și aceeași perioadă de timp să fie lăsată pentru studiu în particular.

2. Elevul să fie forțat să memoreze cât mai puțin cu putință, respectiv, doar lucrurile cele mai importante, în rest el trebuie să rețină doar semnificația generală.

3. Totul să fie adaptat astfel încât să se potrivească capacității elevului, care sporește în mod natural o dată cu studiul și cu vârsta [5].

Cu alte cuvinte, dacă copilul este realmente o ființă în curs de evoluție spontană, atunci sunt posibile studiul individual, exercițiile independente și transformarea capacităților o dată cu vârsta; de aceea, școala trebuie să tragă foloase din aceste posibilități, în loc să le ignore, presupunând că educația poate fi redusă la transmiterea externă, verbală și mnemonică a cunoștințelor adultului, prin vorbele profesorului, către mintea copilului. În multe alte fragmente, Comenius pare să pună accent pe receptivitate. Rolul imaginilor și al datelor senzoriale, metafora pâlniei prin care sunt turnate cunoștințele și multe alte texte asemănătoare par să contrazică aceste formulări. Dar, dacă reținem ideea paralelei dintre natura formativă și instruirea omului, este imposibil să nu ținem seama de cele trei reguli de mai sus ca făcând referire la recunoașterea rolului dezvoltării active.

Dacă vom intra în detalii privind această teorie a educației fundamentată pe evoluția spontană, vom fi surprinși de răsunetul actual al mai multor formulări, în pofida unei teorii lipsite de echivoc privind relația dintre acțiune și gândire.

Pentru a începe cu acest ultim punct, teoria generală a lui Comenius include un concept de paralelism sau armonie în locul dependenței dintre funcțiile sau organele cognitive (*mens, cerebrum, ratio*) și activitățile propriu-zise (*manus, operatio, artes*). Însă, imediat ce ajunge la învățare, autorul își corectează modul de abordare și afirmă cu tărie supremația acțiunii: meșteșugarii nu își mențin ucenicii la nivelul de jos al teoriei; îi pun la treabă fără zăbavă, astfel încât pot să învețe forjarea metalului prin forjare, să sculpteze prin sculptare, să picteze prin pictare. De aceea, în școli să lăsăm copiii să învețe să scrie prin scris, să vorbească prin vorbire, să cânte prin cântat, să gândească prin gândire etc., astfel încât școlile să poată fi simple ateliere în care activitatea se desfășoară cu sârguință. Astfel, prin practică, toți vor ajunge în final să înțeleagă adevărul proverbului *Fabricando fabricamur* [6].

Comenius merge până acolo, încât sprijină acest principiu chiar și în învățarea limbilor străine, subliniind mai ales faptul că exemplele trebuie să preceadă regulile: deoarece calea naturală a evoluției constă în efectuarea mai întâi a acțiunii și doar ulterior reflectarea asupra circumstanțelor acesteia, exemplele nu pot fi deduse din regulă decât dacă aceasta este cunoscută, însă înțelegerea unei reguli se obține din organizarea retroactivă a exemplurilor deja utilizate în practica spontană [7].

Acest principiu al activității anterioare este interpretat de Comenius în cel mai larg sens, în conformitate cu doctrina sa despre spontaneitate, chemând la acțiune simultan necesitățile și interesele sau motivația afectivă și practica funcțională ca sursă de cunoaștere. P. Bovet, în legătură cu acest lucru citează câteva fragmente memorabile. Primele sunt interesante pentru perspectiva lor lărgită: „Nu întreprinde nici o acțiune de predare fără ca mai întâi să stârnești interesul copilului”. Apoi: „Oferă întotdeauna ceva care este și plăcut și util; astfel, mintea elevilor va fi captivată, iar ei vor avansa cu nerăbdare, cu atenția pregătită” [8]. Un al treilea fragment este interesant sub aspect psihologic. Atunci când un subiect de predare nu vine în întâmpinarea unei necesități clar definite, Comenius sugerează să se recurgă la procedura de a începe ceva și apoi să se întrerupă, pentru a crea un gol – începerea unei povestiri, de exemplu, și întreruperea la mijlocul acesteia. Ceea ce utilizează aici Comenius nu este tocmai o necesitate, ci ceea ce psihologul K. Lewin, care a studiat efectul unei astfel de acțiuni întrerupte, a numit „cvasinecesitate”.

Acest caracter funcțional al activității sau spontaneității, în care Comenius crede, îl conduce în mod firesc la luarea unei poziții clare în privința relației dintre metodele practice și cele formale. Această problemă este analizată în mod interesant în legătură cu cel de al doilea principiu din „Condițiile necesare pentru predare și învățare”, care este exprimat astfel: „Natura pregătește materia înainte de a-i da o formă”. După câteva reflecții legate de necesitatea materialelor școlare (cărți, ilustrații, eșantioane, modele etc.) înainte ca lecția să înceapă, Comenius se referă la problema centrală a relației dintre vorbire și cunoașterea lucrurilor. Ca fost profesor de latină și alte limbi străine, autorul dă acest verdict hotărâtor: limbile străine sunt învățate în școli înaintea științelor, deoarece intelectul pentru studiul limbilor străine este cu câțiva ani mai timpuriu, și abia apoi permite trecerea la științe, matematică, fizică etc. Și totuși, lucrurile sunt esențiale, cuvintele sunt doar accidentale; lucrurile sunt corpul, cuvintele sunt doar îmbrăcămintea; lucrurile sunt miezul, cuvintele sunt coaja și învelișul. Ambele trebuie să ajungă la intelect în același timp, *dar* [sublinierea îmi aparține] *în mod deosebit lucrurile*, deoarece acestea sunt în aceeași măsură obiecte ale cunoașterii ca și limbile străine [9].

Cu alte cuvinte, dincolo de limbajul aristotelian legat de materie și formă sau substanță și accident, Comenius revine la succesiunea progresivă a construirii structurii, și, ca dascăl, este perfect conștient de neajunsul creat de supunerea la învățare – verbalism sau pseudocunoaștere (*flatus vocis*) asociate cu simplele cuvinte, ca fiind distincte de cunoașterea reală creată prin acțiunea elevului asupra obiectelor studiului său. În general, termenii celui de-al doilea dintre „Principiile de înlesnire a învățării și studiului” sunt mai elocvenți decât termenii celui alt al doilea principiu pe care l-am menționat: „Natura, spune Comenius, pregătește materia

înainte de a-i da formă” [10]. Din punctul de vedere al educației, aceasta se ridică la afirmația conform căreia cunoașterea obținută în mod funcțional („cu orice ocazie, elevii trebuie atrași către dorința arzătoare de a ști și de a învăța”) tinde în mod spontan să devină organizată, de aceea, poate fi coordonată cu ajutorul structurilor logice și verbale în oricare din situațiile în care o astfel de coordonare este fundamentată pe un conținut inițial sănătos, „dornic de formare”. Instrucția formală care precede înțelegerea conținutului, pe de altă parte, ne aduce înapoi la verbalism.

Două dintre aceste „Principii de înlesnire a învățării și studiului” merită o mențiune specială, deoarece subliniază ceea ce numim în prezent aspect genetic și aspectul funcțional al ideilor lui Comenius privind psihologia educațională. Principiul VII este precizat după cum urmează: „Natura atribuie stimuli doar ființelor complet dezvoltate, care doresc să spargă carapacea”. Principiul VIII: „Natura se ajută pe ea însăși pe orice cale posibilă”. Comenius obține din aceste formulări următoarele două corolare, care încă o dată afirmă dubla nevoie de educație în funcție de diferitele etape ale dezvoltării mintale, pentru un sistem de predare care nu întoarce înapoi firească a materiei și a formei: „Acum facultățile tinerilor sunt forțate: (I) băieții sunt obligați să învețe lucruri care nu sunt încă potrivite cu vârsta și capacitățile lor; (II) sunt puși să învețe pe de rost sau să facă lucruri care nu le-au fost mai întâi explicate și demonstrate amănunțit” [11].

Însă formularea care dă probabil cea mai clară indicație privind natura genetică din ideile lui Comenius legate de educație este chiar Principiul I: „Natura așteaptă momentul favorabil”. După ce prezintă faptul că animalele se reproduc și plantele cresc în funcție de anotimp, Comenius se grăbește să afirme că momentul favorabil pentru exercitarea inteligenței trebuie dimensionat, iar aceste exerciții „trebuie toate derulate gradat, urmărind o regulă fixă”. Încă o dată, acest lucru este ca și când s-ar sublinia ceea ce, în limbaj actual, s-ar putea numi secvența etapelor dezvoltării.

Totuși, știm cu toții cât de greșit călăuzitor poate fi acest principiu în privința practicii de predare actuale. Nenumărate școli invocă idei legate de dezvoltare, interes, activitate spontană etc., însă în realitate, singura dezvoltare este cea precizată în curriculum, singurele interese sunt cele impuse și singurele activități sunt cele sugerate de către autoritatea adultă! Adevărata măsură a predării active (o formă a învățământului care este probabil aproape la fel de rară în prezent ca și în secolul al XVII-lea) pare să fie modalitatea în care este stabilit adevărul. Nu există nici o activitate autentică atâta timp cât copilul acceptă adevărul unei afirmații pentru simplul motiv că este transmis de un adult către un copil, cu toată aura autorității explicite sau implicite atașată cuvintelor profesorului sau cuvintelor din manualul școlar; există însă activitate atunci când elevul redescoperă sau reconstruiește adevărul prin intermediul acțiunii externe sau intern-mentale, constând în experiment sau în raționament independent. Acest fapt de o importanță covârșitoare îmi apare ca fiind surprins cu claritate de către Comenius. La ultima școală pe care a condus-o, Sarok Patak, în 1650, a ajuns să reducă principiile sale fundamentale la trei:

1. Acționați în etape (*Omnia gradatim*).
2. Cercetați totul cu propriii ochi, fără a apela la autorități (ceea ce Comenius a denumit, în sensul etimologic al cuvântului, „autopsie”).
3. Acționați la propriul impuls: „autopraxie”. Aceasta necesită, referitor la tot ce se prezintă intelectului, memoriei „limbii și mâinii, ca elevii înșiși să caute, să descopere, să discute, să facă și să repete, fără încetare, prin propriile lor eforturi – dascălului rămânându-i doar sarcina de a urmări dacă ceea ce trebuie făcut se face și se face așa cum trebuie făcut” [12].

Un astfel de ideal de educație intelectuală este necesar să meargă mână în mână cu ideile privind educația morală, iar aceasta va servi ca un fel de verificare pentru a ști în ce măsură Comenius are valoare pentru noi în prezent. Într-o epocă în care bastonul era un instrument didactic (a fost recomandat și de Locke!) și singura moralitate școlară era supunerea, putea oare Comenius, precum noi în prezent, să extragă din conceptele dezvoltării și activității spontane o formă de educație morală care să fie totodată și o extensie a acelor tendințe formative ale naturii, la care se referă marele educator în mod constant în privința paralelei pe care o trasează între natură și om?

Piatra de încercare în această privință o va constitui întrebarea referitoare la răsplată sau pedeapsă. Iar Comenius se opune total pedepsei corporale: într-adevăr, prin aplicarea forței suntem într-o mult mai mare măsură în situația de a produce dezgust față de litere decât dragoste pentru acestea. De aceea, oricând vedem că o minte este nelalocul ei și nu îi place studiul, trebuie să încercăm să eliminăm indispoziția acesteia prin remedii blânde și, în nici un caz, să nu le folosim pe cele violente. Însuși soarele din ceruri ne învață acest lucru. La începutul primăverii, când plantele sunt tinere și firave, nu le dogorește, ci le încălzește și le înviorază încetul cu încetul. Grădinarul acționează după același principiu și nu pune cosorul pe plantele imature.

La fel, un muzician nu își lovește lira cu pumnul sau cu un băț, și nici nu o lovește de perete, deoarece ar produce un sunet neplăcut; ci lucrând pe principii științifice, cântă și produce armonie. La fel cum un tratament dibace și plin de afecțiune este necesar pentru a sădi în mintea copiilor noștri dragostea de învățare, orice altă metodă ducând doar la transformarea disponibilității lor în antipatie, iar lipsa lor de interes de-a dreptul în prostie [13].

Însă aceste argumente decisive împotriva pedepsei corporale nu sunt singurele avansate de Comenius. Întregul capitol legat de disciplina școlară arată eforturile autorului pentru utilizarea sancțiunilor pozitive (încurajare, stimulare etc.) în locul celor negative. Pe scurt, pedagogia sa disciplinară arată același spirit ca și filosofia sa, în care teologul pune un accent redus pe păcatul original, însă vorbește laudând tot timpul natura aflată „în progres continuu” (a se vedea titlul Principiului VII privind caracterul sănătos al educației și al școlii).

Pe lângă aceste idei legate de sancțiuni, conceptul central al lui Comenius în privința educației morale este unul funcțional, arătându-i preferința pentru practica prin simțire și împotrivirea față de obligativitate sau instruirea verbală: virtuțile sunt învățate făcând mereu ceea ce este bine... adică prin învățare descoperim ce ar trebui să învățăm, iar prin acțiune învățăm să acționăm așa cum ar trebui. Așadar, așa cum copiii învață cu ușurință să meargă mergând, vorbind învață să vorbească și scriind învață să scrie, tot așa fiind supuși învață supunerea, abținându-se învață să se abțină, adevărul este învățat prin a spune adevărul, iar statornic va învăța să fie fiind statornic. Însă copilul trebuie ajutat prin sfat și exemplu, totodată [14].

Însă cel care îi arată calea nu este neapărat un adult. Într-un fragment interesant din *Methodus linguarum novissima*, citat de P. Bovet, Comenius pune accent pe imitare și pe jocurile de grup, străduindu-se cu ajutorul minții sale sistematice să contureze cei șapte factori caracteristici ai acestor jocuri. În acest sens, se pare că autorul a recunoscut rolul relației sociale stabilite între jucători, precum și rolul competiției și al regulilor impuse asupra jucătorilor de către joc.

După ce am subliniat faptul că aceste concepte principale ale teoriei lui Comenius privind educația sunt valabile și în prezent, trebuie să spunem câteva cuvinte în legătură cu ideea de organizare școlară. Acest subiect ne va conduce, în ultima parte a Introducerii, la aspectele sociale și cele internaționale ale doctrinei sale.

Într-o epocă în care educația nu avea nici instituții stabile, nici programe generale de studiu, Comenius a îndrăznit să construiască o structură administrativă rațională și să deruleze programe gradate și coerente. Toată această planificare detaliată în cele mai mici amănunte era dominată de dubla necesitate privind unitatea: unitatea orizontală cu privire la planificarea la un anumit nivel și unitatea verticală din ierarhia etapelor educației.

În primul dintre aceste două aspecte, iese în evidență faptul că Comenius, în sfera științei învățământului (care nu pare să fi fost subiectul lui preferat), are o percepție foarte vie și foarte actuală a interdependenței dintre științe, necesitând coordonarea planificării: din aceste (gânduri legate de interacțiunea părților unui sistem) reiese că este greșit să se predea câteva ramuri ale unei științe în detaliu, înainte să se facă prezentarea în linii mari a întregului domeniu al cunoașterii în fața studentului; nimeni nu trebuie instruit în așa fel încât să devină avansat în oricare dintre ramurile cunoașterii fără a înțelege în detaliu relația acesteia cu celelalte [15].

De asemenea, este interesant să se observe importanța pe care o atribuie Comenius principiului integrării cunoștințelor acumulate anterior cu ceea ce se acumulează mai târziu, urmărind un model care este valabil chiar și în conceptele actuale privind dezvoltarea.

În ceea ce privește organizarea școlară, s-a menționat deja principiul subdivizării în mai multe niveluri, corespunzătoare diferitelor etape de dezvoltare mentală: creșa (sau „pe genunchii mamei”) pentru copiii mici; școala publică sau cea națională pentru copii, școala secundară pentru copiii mai mari; academiile pentru studenți. Însă un alt punct de vedere foarte interesant în legătură cu această organizare este faptul că Comenius dorește ca aceasta să fie aceeași pentru toți – un singur sistem școlar pentru toată lumea: toți tinerii de ambele sexe trebuie trimiși în școli publice... mai întâi, trebuie trimiși la Școala Locală. Unii scriitori sunt de părere contrară. Zepper și Alsted doresc să ne convingă că doar acei băieți și acele fete care sunt potriviți pentru muncă manuală trebuie trimiși la Școala Locală, în timp ce copiii ai căror părinți doresc ca aceștia să primească o educație mai înaltă trebuie trimiși direct la Școala Latină... Din acest punct de vedere, întregul meu sistem didactic mă obligă să nu fiu de acord [16].

Însă Comenius nu este mulțumit doar cu aceste principii generale. El exprimă puncte de vedere uimitor de profetice în privința mai multor probleme. Aici pot fi date două exemple.

Unul dintre acestea privește educația fetelor. În această privință, el insistă asupra totalei egalități a sexelor, în conformitate cu principiul pansofic conform căruia toate lucrurile trebuie aduse la cunoștința tuturor.

Nu se poate argumenta în nici un fel de ce sexul slab (pentru a da un cuvânt de învățătură în special asupra acestui aspect) trebuie să fie total exclus de la însușirea cunoașterii (în latină sau în limba maternă...).

Ele sunt înzestrate cu aceeași ascuțime a minții și aceeași capacitate de cunoaștere (deseori mai mult decât sexul opus) și sunt capabile să atingă cele mai înalte culmi, o dată ce au fost chemate de Însuși Dumnezeu să conducă popoarele... ale studiului medicinei și al altor lucruri în folosul omenirii... Și atunci, de ce trebuie să le acceptăm pentru alfabetizare și apoi să le alungăm de lângă cărți? [17].

Însă, dacă aceste afirmații în favoarea educației fetelor reprezintă o consecință logică a sistemului său (fără să se reducă meritul lui Comenius în nici un fel în privința consecvenței), un alt corolar este mult mai surprinzător pentru mijlocul secolului al XVII-lea. Este vorba de ideea sa privind înapoierea, „prostia și stupiditatea naturală”. Autorul menționează că acest aspect „arată că este mai imperativă cultura universală a unor astfel de intelecte. Cu cât este mai lentă și mai slabă capacitatea unei persoane, cu atât aceasta are nevoie de ajutor... Nu se poate găsi nici o persoană al cărei intelect să fie atât de slab încât să nu poată fi îmbunătățit prin cultură” [18].

Astfel, observăm cum arhitectura unui sistem în care se stabilește o paralelă între om și natura în continuă formare inspiră nu numai un sistem funcțional al educației, ci și o concepție privind organizarea generală a învățământului. Aceasta ne conduce mai departe către aspectele sociale și internaționale ale doctrinei.

III

În cele ce urmează se încearcă să se arate cât de actuale sunt ideile lui Comenius despre educație și, în special, cât de actuală este metodologia sa. Cel mai surprinzător, și în multe privințe, cel mai actual aspect al doctrinei sale a fost păstrat pentru final, respectiv ideile sale despre educația pentru fiecare și pentru toți oamenii și (ceea ce este și mai uimitor) despre organizarea internațională a educației publice. Această latură a operei sale este cea care pare să intereseze cel mai mult UNESCO și, în unele privințe, Comenius poate fi privit ca unul dintre precursorii acestei organizații.

Punctul de pornire al aspectului sociologic al filosofiei educaționale a lui Comenius îl constituie afirmația despre dreptul universal la educație, fundamentat pe egalitate. Dacă ne gândim la concepția lui Comenius despre societate ca fiind o societate a educației, aceasta constituie pur și simplu un corolar direct al ideilor sale privind locul omului în cadrul naturii. Însă acest corolar este unul extrem de îndrăzneț, dacă ținem seama de acest ideal de învățământ democratic în contextul istoric al secolului al XVII-lea.

Dacă instruirea universală a tineretului este realizată prin mijloacele corespunzătoare [spune Comenius], nici unei persoane nu îi va lipsi partea materială pentru a gândi și a face lucruri bune. Toată lumea va ști cum trebuie să își conducă eforturile și acțiunile, până la ce limite trebuie să se mențină și cum își poate găsi fiecare propriul loc... Copiii persoanelor bogate și cei ai nobililor, sau ai celor cu funcție publică, nu sunt puși singuri în astfel de funcții și nu trebuie să aibă singuri acces la școli, alții fiind excluși ca și când nu se mai poate spera nimic de la aceștia. Spiritul se manifestă acolo, unde și atunci când dorește [19].

Într-un cuvânt, sistemul de învățământ propus de Comenius este universal prin însăși natura sa; așa cum spune el, acesta este „pansofic”. Este destinat tuturor oamenilor, indiferent de poziția lor socială sau economică, religie, rasă sau naționalitate. Acest sistem trebuie extins tuturor persoanelor, oricât de „subdezvoltate”, cum am spune în prezent, ar fi acestea; iar Comenius ar fi fost interesat de campaniile actuale privind alfabetizarea, întreprinse în scopul învățământului generalizat și al reintegrării sociale.

Comenius a fost uneori criticat pentru neglijarea individualității. Ar fi ușor de dovedit că nu poate fi vorba de așa ceva; importanța pe care o atribuie spontaneității, interesului, capacității proprii copilului de a verifica afirmațiile, precum și „autopraxiei”, ar fi lipsită de sens dacă nu ar acorda atenția cuvenită individualității fiecărui copil și modului în care această individualitate diferă de a altora. Însă autorul a fost mai preocupat de aplicarea universală a doctrinei sale. În opoziție totală cu educația iezuită, care, în acele vremuri, era destinată exclusiv celor aflați în poziții de vârf pe scara socială, Comenius a sprijinit schema sa universalistă și implicațiile puternic democratice ale acesteia, alături de ideile sale referitoare la un sistem de învățământ unic și de obligarea claselor superioare la a avea în vedere întregul tineret pentru educația unui popor. Caracterul democratic al reformei lui Comenius nu este câtuși de puțin titlul său de glorie; acest lucru explică de ce Comenius este inclus între marii precursori ai învățământului sovietic, precum și al altor țări.

Însă planul „pansofic” de a învăța totul pe toată lumea și din toate punctele de vedere a avut multe alte implicații, deoarece, de la bun început, avea intenția de a duce la reeducarea societății, o *emendatio rerum humanarum*. Nu este suficient să ai o metodă, trebuie găsite și mijloacele de a o aplica, adică metoda trebuie introdusă într-un pachet de prevederi legale destinat să îi asigure propagarea.

Nimic nu este mai emoționant în urmărirea carierei lui Comenius decât faptul că acest veșnic exilat, veșnic membru al unui grup minoritar, nu a obosit niciodată să schițeze planuri pentru colaborarea internațională:

scheme generale pentru pacea universală, propuneri de colaborare între biserici, planuri mai specializate destinate societății internaționale pentru cercetări științifice, dar, mai presus de toate, planuri pentru organizarea internațională a învățământului public și proiectul final pentru un *Collegium lucis*, care se dorea să fie un fel de minister internațional al învățământului.

Însă, pentru a înțelege aceste felurite aspecte, trebuie să prezentăm pe scurt viața plină de călătorii a lui Comenius și nenumăratele sale proiecte, zădărnicate de evenimente. Ar fi cât se poate de banal și academic să începem această Introducere cu schițarea vieții lui Comenius (cunoscută de toată lumea)²; însă ar fi bine să se reamintească cititorului câteva aspecte ale acesteia, în legătură cu studiul eforturilor sale succesive și întreprinderi la nivel internațional.

Născut în data de 28 martie 1592 la Uherský Brod, Moravia, a rămas orfan la o vârstă fragedă, iar tutorii lui au fost preocupați atât de puțin de educația sa încât a ajuns la vârsta de 16 ani înainte de a-și putea începe studiul Latine la școala din Prerov. Situația sa de orfan lipsit de educația primară, fără îndoială, a avut în mare ca efect faptul că s-a gândit la relația dintre școală și activitatea personală pe care educația unei școli normale ar fi realizat-o. Împreună cu alți tineri aparținând comunității Frăției din Moravia (celebra sectă Protestantă), a fost trimis ulterior la Universitatea din Herborn, unde a studiat teologia Protestantă, a frecventat cursurile lui Alsted și s-a familiarizat cu bunecunoscuta teză a lui Ratkes despre predarea limbilor străine. În scurt timp a început să scrie o carte de aceeași factură, pentru cititorii cehi și a început un dicționar latin-ceh, pe care a continuat să îl perfecționeze timp de 40 de ani. La revenirea în Moravia a devenit profesor și apoi preot la Fulnek, însă insurecția din Boemia, care a marcat începutul Războiului de 30 de ani, a fost începutul nenorocirilor sale. A plecat de acasă, și-a părăsit soția și copilul și a început să hoinărească de la un domeniu feudal la altul, scriind lucrări de consolare pentru cei de aceeași religie cu el și predicând retragerea plină de resemnare în viața interioară a minții. Fiind expulzat din Boemia, s-a refugiat la Leszno în Polonia, unde avea un centru Frăția din Moravia, reluând activitatea de dascăl la școala secundară din localitate. Aceasta a fost perioada când și-a dezvoltat ideile despre educație, bazându-se în special pe Bacon și Campanella, acei „fericiți restauratori ai filosofiei”. Și tot atunci a început să-și măsoare puterile cu marea problemă a timpului său, cea a metodei. A scris lucrarea *Janua linguarum reserata*, care a avut un succes deosebit, precum și *Marea Didactică* (scrisă inițial în limba cehă). Însă el vedea aceste lucrări ca fiind simple trepte către obiective mult mai importante: avea în vedere nici mai mult nici mai puțin decât reforma radicală a cunoașterii umane, precum și învățământul. Însăși *Marea Didactică* era plină de idei generale, însă Comenius dorea să le unească și să le sistematizeze într-o știință universală sau „pansofie” (termen destul de larg utilizat în acele timpuri).

Acesta era începutul vocației sale internaționale, deoarece această sistematizare a cunoștințelor, în opinia sa, era strâns legată de coordonarea curentelor universale ale ideilor. Din acest moment, toate acțiunile sale au fost însoțite de eforturi privind cooperarea la scară mai mare sau mai restrânsă.

Primul său obiectiv a fost reconcilierea cu Biserica. Câțiva prieteni din Anglia, și ei interesați de mișcarea de conciliere, au încercat să îl îndepărteze de Leszno și să aducă opera sa în atenția lui Louis de Geer, un filantrop suedez de origine olandeză; au publicat programul pansofic al lui Comenius, fără știrea acestuia, sub titlul *Pansophiae prodromus* (carte care a atras atenția lui Mersenne și chiar a lui Descartes), iar în 1641 l-au invitat la Londra pentru a sprijini ajungerea la o înțelegere între rege și Parlament, precum și pentru a fonda un cerc de colaborare pansofică.

Aceste încercări nu s-au bucurat de succes; totuși, de la aceștia Comenius a reținut ardoarea plină de prospețime cu care și-a pus în practică planurile sale pentru reformarea societății umane și a învățământului, în general. Se afla în fața unei alegeri între invitația primită din partea lui Richelieu pentru a fonda o facultate pansofică în Franța și invitația primită de la Louis de Geer de a reforma școlile suedeze. A ales cea de a doua ofertă sperând, fără îndoială, să obțină sprijin politic din partea Suediei pentru refugiații din Boemia. În drumul său i-a întâlnit pe Descartes la Endegeest și pe Jungius și Tassius la Hamburg și a fost dezamăgit să afle că aceștia cu greu împărtășeau vederile sale referitoare la formarea unui cerc internațional de cercetare pansofică. În Suedia a fost bine primit la curte, însă concepțiile sale puternic Protestante erau privite cu oarecare îndoială de opinia publică Luterană. S-a stabilit la Elbing, în estul Prusiei (pe vremea aceea teritoriu suedez), și a scris lucrarea *Methodus linguarum novissima*. Însă Comenius a privit această operă ca având importanță redusă, marea sa preocupare fiind, fără încetare, reforma problemelor umane.

² Comenius a scos în evidență de mai multe ori propria sa dezvoltare intelectuală, iar istoricii actuali nu au făcut altceva decât să adauge mici retușuri portretului lăsat de acesta.

După ce a participat la Colloquium Charitativum, care a avut loc la Thorn 1645, cu referire la reconcilierea Bisericilor, a căzut în dizgrația suedezilor (prevăzuse că se va întâmpla astfel, însă a fost consecvent în abordarea sa, ceea ce i-a afectat imaginea). Nu s-a lăsat nici prins în mrejele Bisericii Catolice, care considerase că poate să facă din el un instrument; fără să fi obținut nici un câștig practic, dar trecând cu demnitate peste astfel de împrejurări, și-a reluat opera legată de reforma universală a societății umane, prin următoarele metode: (a) unificarea învățământului și diseminarea acestuia prin intermediul unui sistem școlar îmbunătățit, sub supervizarea unui gen de academie internațională; (b) coordonarea politică prin instituții internaționale care au ca scop menținerea păcii; (c) reconcilierea bisericilor într-o formă tolerantă a Creștinismului. Titlul lucrării sale, *Consultarea generală asupra reformei problemelor umane*, arată că ideea sa era de a pune un program la dispoziția celor care luau parte la marile negocieri care apăruseră și care dezamăgiseră atâtea speranțe în timpul secolului al XVII-lea.

Promovat la rangul de Episcop de Moravia, Comenius a revenit la Leszno. În 1650 a ajuns la Saros Patak în Transilvania, în speranța – din nou utopică – de a fonda un colegiu pansofic. Aici a scris *Orbus sensualium pictus*, prima carte ilustrată, care a cunoscut un succes deosebit. În 1654 a revenit la Leszno, oraș care a fost ras de pe fața pământului la 25 aprilie 1656, în timpul invaziei suedeze în Polonia. În acest dezastru, Comenius și-a pierdut biblioteca și multe din manuscrisele sale, inclusiv dicționarul latin-ceh, la care lucrase încă din tinerețe.

După această nouă nenorocire, a plecat împreună cu familia sa să locuiască cu Laurenz de Geer (fiul fostului său protector), în Amsterdam. A refuzat să primească un post în învățământ, însă a fost de acord cu publicarea întregii sale opere didactice. A mai încercat să finalizeze lucrarea *Consultare generală*, însă nu a reușit, deoarece a murit la Amsterdam în luna noiembrie 1670.

Unul dintre motivele pentru care această ultimă lucrare nu a fost finalizată l-a constituit probabil faptul că fundamentul său filosofic și teologic era în contradicție cu tendințele acelor vremuri, care se manifestau în sensul dezvoltării științelor individuale, în mod deosebit a fizicii matematice. Cunoștințele totale, indivizibile, la care visase Comenius au fost depășite de noul ideal al științelor moderne, recent apărute. Însă probabil că principalul motiv al eșecului este cel menționat mai sus: conflictul dintre necesitatea didactică de a scrie o filosofie pentru toți oamenii și dorința de a construi însăși pansofia.

Și totuși, această lucrare nefinalizată este probabil cea care arată cel mai clar profunzimea gândirii lui Comenius în plan filosofic, educațional și social. Ideea neoplatonică, larg răspândită pe atunci, a „procesului” urmat de „revenirea” lucrurilor la sursa acestora capătă o nouă semnificație în sistemul lui Comenius, nou și concret, deoarece revenirea poate să apară doar la nivelul activității umane, al acelei lumi artificiale, pentru care Comenius a avut marele merit de a o considera naturală, adică parte a mecanismelor formative a naturii însăși.

Ca atare, proiectele internaționale ale lui Comenius nu pot fi separate de ideile sale educaționale sau de filosofia sa, luată ca întreg. Structurarea internațională pacifistă și tipul de minister internațional al învățământului care se dorea a fi acel *Collegium lucis* nu sunt simple visuri cu care un om, a cărui viață încărcată de tragism l-a împiedicat mereu să își ducă la bun sfârșit intențiile în plan educațional, s-a consolât pe sine însuși. Așa cum am văzut, parcurgând etapele vieții sale, Comenius a încercat tot timpul, în strânsă legătură cu idealul său pansofic, să pună piatra de temelie a acelei cooperări care îi era cel puțin tot atât de apropiată de suflet pe cât era idealul său de învățământ. De aceea, Comenius trebuie privit ca un mare înaintaș al încercărilor moderne de colaborare internațională în domeniul învățământului, științei și culturii. Nu a fost întâmplător faptul că a conceput astfel de idei, care se suprapun cu unele realizări actuale, acestea fiind o consecință a concepției generale a sistemului său, care a adus laolaltă natura, activitatea umană și procesul educațional într-un întreg. UNESCO și Biroul Internațional al Educației îi datorează respectul și mulțumirile pe care le merită mării predecesori.

IV

În concluzie, să arătăm în ce sens putem afirma că în prezent Comenius are o anumită importanță.

Caracterul său actual nu rezidă în metodele sale de demonstrație, deoarece nu a fost doctor în științe în vremea sa și nu a înțeles motivele pentru care contemporanii săi dezvoltau științe separate, distincte față de filosofie. Însă, printr-un paradox care este extrem de instructiv privind prin prisma istoriei științelor, acest metafizic împreună cu visurile sale vizavi de cunoașterea completă a lucrurilor a contribuit, atunci când a scris *Marea Didactică* și tratatele sale specializate, la crearea unei științe a educației și la o teorie a învățământului, considerate ca discipline independente. Probabil, aici se poate spune că își are locul marea sa importanță, fără ca, așa cum am văzut, să-i subestimăm acțiunile sociale și internaționale.

Ceea ce explică paradoxul și explică, în general, de ce Comenius este atât de actual, în pofida metodelor sale metafizice învechite, este faptul că, în toate domeniile în care s-a implicat, a putut să acorde o semnificație extrem de practică conceptelor importante ale filosofiei sale. Cele două idei centrale ale sale au fost, fără îndoială, cea a naturii creatoare de forme și a paralelismului dintre activitatea omului și cea a naturii. De aceea, are mai puțină importanță că a fost mulțumit de ideile generale, parțial mistice, privind formele naturii și cele ale organizării umane. Prin întreprinderea unui studiu mai științific asupra evoluției ființelor vii, dezvoltării copilului și structurilor sociale, putem redescoperi marile adevăruri ale lui Comenius, prin simpla lărgire a sistemului său, și nu prin distrugerea acestuia. Oricare ar fi termenii utilizați pentru descrierea acestor fapte, este adevărat că: copiii se dezvoltă după legi naturale; educația trebuie să aibă în vedere această dezvoltare; societatea umană evoluează, de asemenea, după anumite legi; educația pare să depindă de structurile sociale. Astfel, Comenius este unul dintre autorii care nu trebuie să fie corecți sau, de fapt, contraziși pentru a fi aduși în vremurile actuale, ci doar traduși și dezvoltați.

Principiile avansate de Comenius – ideea sa centrală privind educația democratică și cealaltă idee fundamentală a sa legată de necesitatea unei organizări internaționale (în toate domeniile, și în special în educație) – departe de a fi diluate printr-o astfel de transpunere, apar ca fiind mai sănătoase și mai actuale în privința aplicării.

Însă meritul suprem al marelui autor ceh în domeniul învățământului constă în faptul că a ridicat o serie de probleme noi. Teoriile pot să dispară, însă problemele continuă să rămână. Acestea sunt reînnoite și diversificate fără încetare și întotdeauna își mențin calitatea inițială privind investigarea orientativă și plină de inspirație. În acest sens, chiar și teoriile inadecvate sau lipsite de acuratețe au fost deseori de importanță decisivă în istoria științei și a tehnologiei, tocmai datorită noilor probleme pe care le-au ridicat.

Din acest punct de vedere, contează mai puțin dacă concepția genetică privind educația, concepție promovată de Comenius, și ideile sale despre dezvoltarea mentală au fost extrase din teoriile neoplatonice despre „revenirea” ființelor sau au fost derivate din alte surse filosofice. Este important faptul că, prin plasarea acestei reveniri la nivelul activității umane și în paralel cu procesele formative din natură, Comenius a creat o serie de noi probleme pentru secolul său: dezvoltarea mentală, fundamentul psihologic al metodelor de învățare, relația dintre școală și societate, necesitatea de a organiza sau a reglementa programe de curs și de a organiza învățământul la nivel administrativ și, în sfârșit, organizarea internațională a cercetării și educației. Marele merit al binecunoscutului savant în știința educației constă în faptul că a realizat existența acestor probleme și că nu a scăpat nici un prilej pentru a da un semnal privind importanța vitală a lor pentru viitorul omenirii.

Referințe:

1. Comenius J.A. The Great Didactic. - London: Adam & Charles Black, 1896, p.157.
2. Ibid. Chap. XX, p.337.
3. A se vedea Jan Patocka. Philosophical Basis for Comenian Pedagogy / În Ceskoslovenska Akademie ved, Pedagogica, 1957. - No2. - p.137-77, mai ales pagina 145.
4. Citat din P.Bovet. Jean Amos Comenius: un patriote cosmopolite. - Geneva, 1943, p.10.
5. Comenius. Op. cit. Chap. XVII, p.289.
6. Citat din P.Bovet. Op.cit., p.23.
7. Comenius. Op. cit. Chap. XVI, p.268.
8. Bovet P. Op. cit., pp.18, 24.
9. Comenius. Op. cit., Chap. XVI, p. 267.
10. Ibid. Chap. XVII, p.266.
11. Ibid. Chap. XVII, p.289-90.
12. Bovet P. Op. cit., p.35.
13. Comenius. Op. cit. Chap. XXVI, p.402.
14. Ibid. Chap. XXIII, p.367.
15. Ibid. Chap. XVI, p.274.
16. Ibid. Chap. XXIX, p.418.
17. Ibid. Chap. IX, pp.219-20.
18. Ibid. Chap. IX, p.219.
19. Citat de J. Piobetta în Introducerea la La Grande Didactique. - Paris: Presses Universitaires de France, 1952, p.26.

Prezentat la 22.05.2007